

מערכת אכיפת החוק הפלילי – חשבון נפש לימים הנוראים

מאת: ד"ר בועז סנג'ור*

א. סדר העדיפויות של משטרת ישראל ושל פרקליטות המדינה

למשטרה תפקיד מרכזי במערכת אכיפת החוק הפלילי. כשהיא פועלת על-פי סדר עדיפויות מסויים, ההשלכות הן משמעותיות וארוכות טווח. כך, למשל, נראה כי ניתן היה לתת יותר בטחון לאזרחים ולהגן עליהם מפני עבירות פליליות הפוגעות בגופם וברכושם, אילו הושקעו בכך משאבים גדולים יותר, שאותם ניתן היה לפנות תוך ויתור על חקירות גראנדיוזיות של אנשי ציבור, אשר במבחן בית-המשפט לא הניבו הרשעות; וודאי לא בעבירות משמעותיות. אכן, גם איש הציבור חייב לפעול כחוק, אך אין זה אומר שיש לבלוש אחריו ללא הרף בנסיון להפלילו בעבירות של מה בכך או ב"עבירות" המבוססות על השערות בלבד ולא על הוכחות.

ב. חקירה מודרנית מול אינקוויזיציה

תפקידה של המשטרה הוא לחקור ולהגיע לאמת על מנת לסייע לפרקליטות ולבית-המשפט לעשות צדק. מטרתה של המשטרה איננה הפללת החשודים. לפיכך עליה לחקור כראוי, תוך שימוש באמצעים מודרניים כגון ראיות מדעיות לשם איתור הוכחות אובייקטיביות, עצמאיות וממשיות. עליה להגמל מהקונספציה המוטעית של אשמת החשוד. קונספציה מוטעית זו מוליכה לכך ש"למעשה רובה ככולה של החקירה המשטרית שלאחר תפיסת חשוד מכוונת להביאו לידי הודאה" – דברי השופט המנוח חיים כהן. הפתרון של חילוץ הודאות מחשודים הוא קל וזול, אך הוא מוביל גם להרשעות של חפים מפשע. אמנם ההערכה הרווחת היא שכיום לא עוד מכים חוקרי משטרת ישראל את נחקריהם, אך סוד ידוע לכל העוסקים בנושא הוא שמשטרת ישראל משתמשת באופן שיטתי במעצר החשודים כמכשיר להפעלת לחץ מאסיבי עליהם על מנת שידו בעבירות שבהן הם נחשדים.

ג. המעצר כמכשיר לחילוץ הודאות

בישראל מבוצעים כ-42,000 מעצרים בשנה (כן, ארבעים ושניים אלפים!). אלה הם מימדי מעצר שאינם מוכרים בעולם המערבי. המחוקק אמנם ניסה להקטין את מימדי התופעה, תוך הגבלה בחוק של עילות המעצר, אך בתי-המשפט חזרו ונתנו לעילות אלה פרשנות יצירתית רחבה, אשר בפועל מאפשרת את המשך מדיניות המעצר כאמצעי להפעלת לחץ על הנחקר להודות. נוכח חזקת החפות המקובלת על כולם ברמה הערכית וההצהרתית, הכלל צריך היה להיות שאדם שלא הוכחה אשמתו והורשע יהלך חופשי. החריגים צריכים היו להיות מאד מצומצמים. המלה חריגים אינה מתיישבת עם המספר 42,000.

* הכותב הוא מרצה בכיר וראש החטיבה למשפט פלילי וקרימינולוגיה במכללה האקדמית למשפטים (רמת-גן).

ד. תנאיו המחפירים של המעצר בישראל

בגזר-דין אמיץ ויוצא דופן במקומותינו, שבו נמנע בית-המשפט מלגזור על המורשע מאסר בשל התנאים המחפירים של כליאתו (בבית-מעצר), תאר השופט שמואל ברוך את המצב בישראל:

"בענין התנאים השוררים בתאי המעצר, דומה כי אין מחלוקת עובדתית שהמדובר בתנאים לא אנושיים... תנאי צפיפות בלתי אנושיים, שניים, לפעמים שלושה עצורים במיטה אחת, עצורים ישנים על הרצפה, עצורים ישנים על גג תא השירותים בפער שבין גג תא השירותים לגג תא המעצר, חלונות חסומים בלא אוורור, העדר כל תשתית סניטציה אלמנטרית, העדר שולחן, האנשים אוכלים מהרצפה... יש נאשמים שישינים בכלוב ללא שירותים וללא כיור..." (ת.פ. (רמלה) 3516/03 מדינת ישראל נ' יוסף אלעזרה, 26.11.03).

דומה כי כל מלה נוספת היא מיותרת. ישאל הקורא את עצמו האם אין אפשרות שהיה מודה, או שכמה ממכריו היו מודים, בעבירות שלא בצעו על מנת שיוכלו להשתחרר מתנאים מחפירים שכאלה.

ה. הזכות לייצוג על-ידי סניגור

אמנם חלה התקדמות גדולה עם הקמת הסניגוריה הציבורית. אך הזכות לייצוג על-ידי סניגור ציבורי נתונה רק לנאשם בעבירה חמורה, שעונשה חמש שנות מאסר או יותר. 80% מהנאשמים אינם נכנסים לקטגוריה זו. גם הנכנסים אליה חייבים לעבור מבחן נוסף בדרך אל הייצוג הציבורי הנכסף, שהייתי מכנה אותו "מבחן העוני". ההגדרה של חסר אמצעים הזכאי לייצוג היא כזו שרק עני מרוד נכנס אליה (67% מהשכר הממוצע במשק למשפחה של זוג וילד). על רקע זה אין פלא שבמדינת ישראל עדיין נשלחים אנשים למאסר מבלי שיזכו לייצוג של עורך-דין. כנגד טיעון אנשי הרשות בדבר חוסר אמצעים מספיקים, ברצוני להציב את הצעתו המאלפת של פרופ' יורם שחר: נחלק את התקציב שווה בשווה בין הפרקליטות (התביעה הציבורית) לבין הסניגוריה הציבורית. או אז יימצא מימון מספיק להגנה על האזרח בעימות הבלתי-שוויוני בעליל שבינו לבין המדינה.

ו. תפיסת תפקיד מעוותת של חוקרים מסויימים ושל תובעים מסויימים

המחשבה שהצלחת חוקרי המשטרה ותובעי הפרקליטות נמדדת במספר ההרשעות היא מוטעית ומסוכנת. יש לשאוף לכך שאחרון החוקרים יפנים את תפקידו האמיתי: חקירה אמיתית ואיתור ראיות אשר תסייענה לבית-המשפט לקבוע ממצאים נכונים. לפיכך, גם איתור של ראיות

המצביעות על כך שהחשוד לא ביצע את העבירה הוא חלק מרכזי מתפקידו של החוקר. בדומה, גם חשיפת חפותו של הנאשם היא חלק מרכזי מתפקידו של התובע, אשר אמור לסייע לבית-המשפט בעשיית צדק. יש לזכור כי הנאשם מצוי בנחיתות עצומה מול התביעה והמשטרה. כך, למשל, לא עומדת לרשותו "משטרת הסניגוריה" אשר תסייע לו בחשיפת האמת.

ז. ייצוג גרוע על-ידי סניגורים מסויימים

ישנם גם סניגורים שאינם ממלאים את תפקידם החשוב כראוי. כך, למשל, סניגורים הנוטלים על עצמם את הטיפול בתיקים רבים מדי, כך שאינם מצליחים להתכונן כראוי לקראת כל דיון בבית-המשפט. כך, למשל, סניגורים הנחפזים לעסקאות-טיעון הפוגעות באינטרסים של הלוקחות שלהם. גם על חלק מהסניגורים לעשות חשבון נפש בימים הנוראים. גורלם של לקוחותיהם מופקד (ולעיתים אף מופקר) בידיהם.

ח. המשטרה, הפרקליטות והתקשורת

רשויות החקירה והתביעה אינן אמורות לפעול על-פי שיקולים תקשורתיים. אספקט אחד של נושא זה הוא קביעת סדרי העדיפויות, אשר נזכר לעיל. אספקטים חשובים נוספים הם התופעות החדשות של הדלפות צילומי וידאו של חקירות חשודים לתקשורת והדלפות של עמדותיהם של פרקליטים שאינם המוסמכים להחליט. על רשויות אכיפת החוק הפלילי לשמור גם על כבודם של החשודים והנאשמים, וכן להמנע מפעולות שלו עשה אותן אדם פרטי, היו וודאי מזעיקים נגדו את עבירת ה"סוב יודיצה" – פרסום הנוגע להליך משפטי המתנהל באותו זמן והעלול להשפיע על תוצאותיו.

ט. פגיעה בחיסיון מפני הפללה עצמית

החיסיון מפני הפללה עצמית וזכות השתיקה מקובלים במשפט הפלילי המודרני כזכויות יסוד חשובות, המשמרות לאזרח אוטונומיה משלו בעימות הבלתי-שוויוני בעליל עם רשויות אכיפת החוק של המדינה. גם בית-המשפט עשוי לערוך חשבון נפש בימים הנוראים, שמא המחיר של פגיעה משמעותית בחיסיון מפני הפללה עצמית הנתון לכלל האזרחים היה גבוה מדי לשם השגת המטרה דלת החשיבות של חיוב גלעד שרון למסור מסמכי בנק מסויימים.

י. הערעור כמס-שפתיים

חשבון נפש נוסף שעל השופטים לערוך נוגע להלכה שלפיה בית-המשפט הן בערעור, ככלל, אינו מתערב בהכרעות עובדתיות של בית-המשפט הנמוך יותר. מכיוון שרובן המכריע של טעויות השופטים הן עובדתיות ולא משפטיות, תוצאתה של הלכה זו (הבאה לידי ביטוי בשימוש התדיר בפסיקה במלים "נחה דעתנו" כי קביעותיו העובדתיות של השופט בבית-המשפט הנמוך יותר הן נכונות) היא עיקור זכות הערעור והפיכתה למס-שפתיים בלבד.

יא. הרשעה על סמך הודאה בלבד

נכונות השופטים גם כיום – לאחר שהוכח במחקרים רבים כי קיימת תופעה של הודאות-שווא המוליכות להרשעות-שווא – להרשיע אדם על סמך הודאתו במשטרה בלבד, תוך הסתפקות בתוספת ראייתית קלה כנוצה, גם היא מחייבת חשבון נפש. נדרשת התערבות של המחוקק, לשם הסדרה בחוק של דרישה ל"סיוע" – ראייה נוספת להודאה, שהיא אובייקטיבית, עצמאית וממשית, לשם הקטנת הסכנה הנוראית של הרשעת חפים מפשע.

יב. התנהלות השופטים

"מסימני ההתנשאות הוא גם אמונתם של רבים מן השופטים שכדי לגזור גזר-דין צודק, די באינטואיציה שחנן אותם אלוהים. אין מן הצורך לבזבז זמן שיפוטי יקר על שיקולים ושיקילות ולהעמיק חשוב וחקור: טביעת עינם מגלה להם מיד מה צודק ומה איננו צודק. מידת העונש היא ענין לתחושה בלבד, והתחושה הקולעת נחה על השופט, מכוח תפקידו, כמו רוח הקודש". דברים מאלפים אלה של השופט המנוח חיים כהן מוליכים אותנו אל דרך התנהלותם של השופטים היושבים בדין. צריך לומר שרובם הגדול הם ראויים. אך מיעוטם לוקים בליקויים שונים, כגון חוסר סבלנות, חוסר כבוד כלפי המתדיינים ועורכי-הדין, חוסר חריצות ועיכוב בכתבת פסקי-דין, וחוסר הכנה מספקת לקראת הדיון. נסיון להצביע על ליקויים כאלה במטרה לשפרם נעשה במשוב שערכה לשכת עורכי-הדין. נסיון נציגות השופטים לחנוק משוב זה בעודו באיבו מתיישב עם הליקויים ולא עם נסיון לתקנם.

יג. הסירוב להכיר בטעויות של שופטים

המחקרים - כמו גם ההיגיון - מלמדים שקיימות טעויות של שופטים. דרך חשובה לתיקון היא המשפט החוזר. אלא שבית-המשפט העליון קופץ את ידו בעניין זה ומאפשר משפט חוזר אחד ויחיד בשנה. המחשבה שיש בכמות אפסית כזו – אל מול אלפי הרשעות בשנה – של משפטים חוזרים כדי לאפשר תיקונם של עיוותי-דין היא מוטעית בעליל. המחוקק – בעקבות הדוח המאלף של ועדת גולדברג – הרחיב את העילות הקבועות בחוק למשפט חוזר, אך הדבר לא הועיל. נראה כי שורש הבעיה הוא בעצם הציפייה מן השופטים להכריז על טעויות של שופטים, ולפיכך על המחוקק להעתיק את ההכרעה בבקשות למשפט חוזר אל גוף אחר.

יד. חשבון נפש אקדמי

גם לאנשי האקדמיה לא יזיק מעט חשבון נפש בימים הנוראים. תפקידה של האקדמיה המשפטית אינו רק פיתוח תיאוריות אוניברסליות, אלא עליה גם לבקר באומץ את החלטות בתי-המשפט. חלקם עושים זאת כראוי. אך לעתים נדמה שחלקם האחר מעדיפים "להתחבק" עם השופטים ועם הפרקליטות בכנסים משותפים של פרגון-הדדי-מסרס-ביקורת. ייתכן שהדבר נובע גם מכך שתפקיד של שופט בבית-המשפט העליון היה ועודנו תפקיד נכסף עבור משפטנים רבים, ומכך שהמסלול למינוי עובר דרך ועדה למינוי שופטים הנשלטת באופן ברור על-ידי שופטי בית-המשפט העליון.

טו. המחוקק שאינו ממלא את תפקידו

חוק העונשין הישראלי הוא ירושה מנדטורית ארכאית. מדובר בתרגום לעברית של חוק אנגלי מיושן שאפילו האנגלים השמרנים לא אמצו לעצמם ואף בפסיקה האנגלית השתחררו מקביעות מיושנות רבות שבו. אמנם בשנת 1995 החליף סוף סוף המחוקק את חלקו הכללי של החוק בחלק מודרני וטוב, אך מאות העבירות הקבועות בחלק הספציפי עודן מנוסחות באופן גרוע מאד והמשפט הפלילי הישראלי משווע לחוק חדש. יותר מדי מעשים ומחדלים מוגדרים כעבירות פליליות חמורות, עד כי לא יקשה להתאים עבירה פלילית לכל אדם (עיינו, למשל, בהגדרה הרחבה מאד ומדי של עבירת התקיפה – סעיף 378 לחוק העונשין; או בעבירה חובקת-הכלל הקבועה בסעיף 198 לחוק העונשין: "העושה מעשה העלול להביא לתקלה ציבורית, דינו – מאסר שלוש שנים"). על המחוקק למלא תפקידו ולחוקק חוק עונשין חדש ומודרני. כן עליו לעשות ניסיון נוסף ומוצלח יותר להגן על זכויותיהם של החשודים והנאשמים – במיוחד מפני התופעה של 42,000 מעצרים בשנה, שמטרתם האמיתית של רובם המכריע היא הפעלת לחץ על נחקרים להודות בעבירות שבהן הם נחשדים. לשם הקטנת התופעה של עיוותי-דין על המחוקק אף לקבוע דרישה של "סיוע", כך שלא ניתן יהיה להרשיע על סמך הודאה בלבד, ולהעתיק את ההכרעה בבקשות למשפט חוזר מבית-המשפט לגוף אחר. כן מתבקשת חקיקה שתסדיר נוכחות של הסניגור כמשקיף בחקירה המשטרתית ותבטיח ייצוג משפטי ל**כל** נאשם ותיעוד מלא (הקלטה בוידאו) של **כל** חקירה (ההסדר החדש הקיים איננו מספק).

טז. אחרית דבר

המשימה של הצעת חשבון נפש למערכת אכיפת החוק הפלילי ברשימה קצרה בעיתון נועדה מראש לכשלון. מחד גיסא, לא ניתן לעמוד על כל הליקויים ובוודאי שלא ניתן לפרטם כראוי. מאידך גיסא, הרושם הכללי שיוצרת רשימה כזו עלול להיות שחור ומוטעה. חשוב לומר שישנם גם חוקרי משטרה טובים; ישנם גם תובעים מקצועיים מאד; ישנם גם סניגורים מעולים; ישנם גם שופטים מצויינים; ישנם גם אנשי אקדמיה הממלאים את תפקידם הביקורתי ללא מורא, וישנם גם חברי-

כנסת המשתדלים מאד לשפר את המצב הקיים. ייתכן אפילו שרוב העוסקים בכל אחד מהתחומים הללו ממלאים תפקידיהם על הצד הטוב ביותר. לא אליהם מכוונת רשימה זו ובוודאי לא נועדה לפגוע בהם. לדידי, די בחוקר משטרה אחד המטעה את הפרקליטות ואת בית-המשפט; די בתובע אחד המטעה את בית-המשפט; די בסניגור אחד שאינו ראוי להגן על לקוחו; ודי בשופט אחד שאינו ממלא תפקידו כראוי; כדי לחייב ביקורת נוקבת אשר תזעזע את הראויים לזעזוע ותתרום להפיכתה של מערכת אכיפת החוק הישראלית למערכת טובה יותר, מקצועית יותר וצודקת יותר.